

УДК 336:061.2
JEL Classification: G3, L31, L39

DOI: 10.37332/2309-1533.2020.3-4.23

Ткачук І.Я.,
канд. екон. наук, доцент,
докторант ДВНЗ «Університет банківської справи»,
асистент кафедри фінансів і кредиту,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича

ФІНАНСИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СУТЬ ТА МІСЦЕ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ

Tkachuk I.Ya.,
cand.sc.(econ.), assoc. professor,
doctoral candidate of Banking University,
assistant at the department of finance and credit,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FINANCES OF THE CIVIL SOCIETY: THE ESSENCE AND PLACE IN THE STATE FINANCIAL SYSTEM

Постановка проблеми. Громадянське суспільство (надалі – ГС) завжди було дискусійним об'єктом досліджень науковців, оскільки доцільність його існування та важливість ролі у розвитку держави й економіки навіть на сьогодні ще однозначно не доведено. Останнім часом активізувалися дискусії щодо ролі інститутів громадянського суспільства (надалі – ІГС) у формуванні та перерозподілі фінансових ресурсів у державі, у тому числі у процесах, пов'язаних з так званими тіньовими фінансами. Саме тому важливо дослідити зміст фінансів ГС місце, роль і значення фінансів ГС у фінансовій системі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань, пов'язаних із функціонуванням ІГС, зокрема у розгляд його фінансового аспекту, зробили такі науковці: С. Юрій, В. Федосов, Т. Руцинська, В. Опарін та ін. Однак, незважаючи на безумовну важливість цих досліджень, згадані вище вчені вивчали окремі аспекти фінансів ГС. У теперішній час, з огляду на трансформації, що відбуваються у фінансовому секторі як національної економіки, так і за кордоном, необхідно визначити місце, яке займають фінанси ІГС у фінансовій системі держави, та означити систему фінансів ГС шляхом комплексного дослідження основи її функціонування, зокрема це: утворення, розподіл, перерозподіл і використання фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні ІГС.

Постановка завдання. Метою статті є розкрити зміст поняття «фінанси ГС» та окреслити їх місце у фінансовій системі держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення місця й ролі фінансів ГС не можливо здійснити без усвідомлення того, як слід розуміти власне категорію «фінанси ГС». Для того, щоб виокремити цю категорію, спочатку проаналізуємо існуючі підходи науковців до визначення поняття «фінанси».

Очевидно, що через актуальність дослідження фінансів як таких та їхню багатогранність сьогодні не сформовано єдиного підходу до трактування категорії «фінанси». Досліджуючи існуючі підходи до трактування категорії фінанси ГС, можемо простежити, що українські науковці дають більш широкі визначення, які розкривають різні аспекти категорії «фінанси». Так, більшість вчених у своїх працях звертає увагу: на грошову форму [3; 4; 9; 11]; на фінансові / економічні відносини [9; 10; 11]; на самі фінансові ресурси [4; 9; 10; 11]; на відносини, що супроводжують їхній рух у процесі формування, розподілу і використання [3; 4; 10; 11]; на кінцеву мету їхнього використання – досягнення певного рівня економічного розвитку [9; 10; 11].

Водночас вражають спрощеність та практичність підходів, які пропонують застосовувати зарубіжні джерела. Практично всі вони звертають увагу на два аспекти: процес управління, що супроводжує фінанси, і грошову форму ресурсів. Потрібно вказати, що «управлінський аспект», котрий має важливе значення та трапляється фактично у кожному зарубіжному джерелі, яке трактує категорію «фінанси», не використано в жодному з проаналізованих підходів вітчизняних вчених. Отже, можемо підсумувати, що для зарубіжних дослідників надзвичайно важливою є саме суб'єктивна сторона фінансів, тобто ті, хто формують економічні / фінансові відносини.

Об'єднавши підходи вітчизняних і зарубіжних науковців, можемо зробити висновок, що справді важливими для сучасного розуміння поняття «фінанси» є такі аспекти, як фінансові ресурси й управлінська складова, тобто управління процесами, пов'язаними з фінансовими ресурсами.

До того ж, потрібно зазначити, що спільним для розуміння категорії «фінанси» фактично у всіх вчених є усвідомлення її важливості та базовості для фінансової науки.

Багатоманітність підходів до трактування сутності категорії «фінанси» у вітчизняній науці, на нашу думку, зумовлена великою кількістю проблем, характерних для самих фінансів в Україні. Залежно від домінування тієї чи іншої проблеми у розумінні окремих дослідників, відповідно формують різні підходи до її трактування.

ІГС є дуже чутливими до середовища свого функціонування, оскільки вони звичайно об'єднують простих громадян. Саме тому для фінансів ІГС характерні ті проблеми, які властиві загалом фінансам в Україні.

Погоджуючись з думкою згаданих вище науковців про виокремлення проблем, характерних для фінансових відносин на різних етапах їхнього функціонування, і зважаючи на особливості організації й існування ІГС, вважаємо, що до основних проблем фінансів ІГС належать:

- відсутність чіткого розуміння поняття «ІГС» і самого поняття «фінанси ІГС»;
- суттєва відмінність у діяльності самих ІГС;
- відсутність довгострокового планування;
- високий рівень ризиків, спричинений нестабільністю економічного середовища;
- низький рівень соціальної відповідальності;
- високий рівень тінізації.

Для того, щоб вирішити більшість із названих вище проблем фінансів ІГС, перш за все, необхідно чітко визначити зміст самого поняття «фінанси ІГС» (у пропонованому дослідженні поняття «фінанси ІГС» та «фінанси ІГС» вживаємо як тотожні, оскільки вважаємо, що діяльність ІГС реалізовується і відображається у сукупності ІГС), бо від нього суттєво залежать розуміння інших проблем та окреслення шляхів вирішення цих проблем.

Як зазначалося раніше, фінанси слід характеризувати у контексті двох основних аспектів, зокрема це: фінансові ресурси й управлінська складова. Саме тому для визначення поняття «фінанси ІГС» з'ясуємо його сутність.

Категорія «фінансові ресурси» – одна з визначальних для фінансів ІГС, але сьогодні не розроблено єдиного фундаментального підходу до її трактування. Так само не сформовано єдиного підходу до визначення власне категорії «фінансові ресурси».

Більшість науковців, які зробили спроби щодо трактування поняття «фінансові ресурси», у своїх визначеннях вказують, що фінансові ресурси – це ті грошові кошти, які перебувають у розпорядженні певного суб'єкта, а також, що це певні економічні відносини, що виникають у процесі, який супроводжує їх від моменту формування до моменту використання фінансових ресурсів.

Зважаючи на авторитетну думку дослідників, фінансові ресурси ІГС ми розуміємо як грошові фонди у розпорядженні ІГС, що мають законне джерело походження і спрямовуються на досягнення статутних цілей цих інститутів. Детально законодавче регламентування формування та використання фінансових ресурсів ІГС в Україні було нами описано раніше [6; 7; 8], тому лише зауважимо, що, відповідно до чинного законодавства, ІГС в Україні можуть класифікувати власні надходження таким чином: кошти державного бюджету та органів місцевого самоврядування, членські внески, благодійні внески, надходження від господарської діяльності, інші надходження, водночас, вони можуть витратити власні фінансові ресурси за такими напрямками: витрати, пов'язані з виконанням основної статутної діяльності (або адміністративно-господарські витрати); витрати по виконанню програм і заходів, на які отримані кошти цільових надходжень та бюджетного фінансування; витрати на господарську діяльність (для тих ІГС, що мають право здійснювати господарську діяльність); втрати і списання.

Іншим важливим елементом фінансів ІГС є управлінська складова. Проте слід визнати, що у вітчизняному законодавстві здебільшого описуються питання контролю за діяльністю (внутрішнього і зовнішнього) ІГС, а не управління ними. Зважаючи на це, більш детально дослідимо управлінську складову у фінансах ІГС.

У нашому дослідженні управління ми розглядатимемо з точки зору діяльності суб'єкта, який має цілеспрямований вплив на об'єкт управління, а саме систему формування та розподілу фінансових ресурсів, з метою оптимізації його функціонування для досягнення цілей діяльності ІГС.

Всі спеціальні НПА, що регулюють діяльність ІГС в Україні, містять інформацію, що стосується управління діяльністю ІГС, але вона абсолютно відрізняється у змістовому наповненні. Так, наприклад, у всіх НПА згадуються керівні органи ІГС (слід уточнити, що це теж відрізняється за наповненістю), але інша інформація є суттєво відмінною. Це стосується також інформації про повноваження керівних органів у сфері управління фінансами. Зокрема, керівним органам професійних спілок та органів самоорганізації населення надано право розпоряджатися майном та коштами організацій; для творчих спілок розмежовано повноваження різних органів, а саме правління і ревізійної комісії, у сфері фінансів; керівні органи організацій роботодавців та їх об'єднань можуть

визначати порядок формування та використання майна і коштів організацій; для ПП необхідним є проведення внутрішньопартійного фінансового контролю (аудиту) за надходженнями і витратами; для релігійних організацій та громадських об'єднань в Україні не визначено конкретних положень щодо їх управління. Водночас для благодійних організацій детально визначено особливості формування фінансів та управління ними.

На наш погляд, з огляду на спільну змістову ланку діяльності всіх цих організацій законодавець у своїй діяльності повинен бути більш чітким та впровадити уніфіковану структуру для висвітлення інформації, яка стосується управління фінансами різних ІГС, що значно спростить як управління цією сферою фінансів, так і її дослідження.

Отже, беручи до уваги висвітлені раніше зміст та функції ГС, особливості створення і принципи функціонування його інститутів та розкриті вище основні, на нашу думку, змістові компоненти фінансів ГС (фінансові ресурси й управлінська складова), категорію «фінанси ГС» ми визначаємо як економічні відносини, спрямовані на оптимізацію процесів формування, розподілу та використання наявних у розпорядженні ІГС фінансових ресурсів з метою забезпечення досягнення ними статутних цілей і підвищення якості соціального середовища.

Відповідно, до викладеного вище, фінанси ГС характеризуються:

- наявністю фінансових ресурсів;
- наявністю суб'єктів, які реалізують економічні відносини;
- спрямованістю відносин на досягнення статутних цілей та підвищення якості соціального середовища.

Оскільки ми вводимо поняття фінансів ГС, то потрібно наголосити, що вони як важливий елемент перерозподілу фінансових ресурсів у державі не лише виконують відведену їм роль, а й посідають чільне місце у фінансовій системі держави. Тому в межах дослідження фінансів ГС надзвичайно важливо визначити це місце.

Так, Т. Руцинська, яка здійснила дослідження господарсько-правового статусу ГО, робить висновок про те, що вони є суб'єктами господарського права відповідно до норм чинного законодавства [5]. Водночас інші науковці, які досліджували правовий статус об'єднань громадян, теж поділяють таку думку. Зокрема, І. Зятковський ще у 2005 р. зауважував таке: «ІГС (громадські та інші об'єднання громадян) – це специфічні суб'єкти господарювання, що характеризують рівень демократизації суспільства» [2]. Такий підхід має дуже важливе значення, бо він робить акцент на особливій місії діяльності ІГС, а саме – на сприятті розвитку демократії в державі.

Крім цього, В. С. Щербина наголошує на тому, що для оподаткування ІГС важливим є «...виділення в ГКУ та інших актах господарського законодавства НПО як самостійних суб'єктів, що можуть здійснювати певні види господарської діяльності» [13]. У ст. 86 ЦКУ також визнається можливою підприємницька діяльність непідприємницьких осіб. У ній, власне, зазначається таке: «непідприємницькі товариства та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню» [12]. При цьому в ГКУ виділено такий вид господарської діяльності, як некомерційна господарська діяльність, яка здійснюється без мети отримання прибутку [1].

Зважаючи на вищесказане і враховуючи функції, принципи, особливості діяльності та реєстрації ІГС, їхню роль у формуванні й розподілі фінансових ресурсів у державі, вважаємо, що фінанси некомерційних установ і організацій належать до сфери фінансів суб'єктів господарювання (рис. 1).

На рис. 1 показано місце фінансів добровільних громадських об'єднань (фінансів ГС) у структурі фінансової системи держави. Так, фінанси ГС разом із фінансами бюджетних установ та організацій – це елемент фінансів некомерційних установ і організацій, які відповідно належать до фінансів суб'єктів господарювання.

Водночас слід вказати, що фінанси ГС структурно є доволі складними та взаємодіють з іншими елементами фінансової системи держави. Спрощену систему руху грошових коштів та вигод негрошового характеру в системі фінансів ГС подано на рис. 2.

З допомогою рис. 2 можна простежити рух коштів і вигід негрошового характеру в системі фінансів ГС. Потрібно уточнити, що ІГС мають право на отримання надходжень від держави і суб'єктів господарювання, метою діяльності яких є отримання прибутку, домогосподарств та міжнародних донорів. У результаті кожна з цих сторін отримує вигоду, причому як грошового, так і негрошового характеру.

Так, для сучасної країни, що належить чи претендує бути повноправним учасником міжнародних відносин, важливо розвивати демократію та сприяти становленню правової держави. ГС – це специфічний союзник держави у цій справі, оскільки саме його інститути називають своєрідними «школами демократії» й «борцями» за дотримання прав і свобод. До того ж ІГС сприяють вирішенню завдань соціально-економічного й культурного характеру, що належать до завдань держави.

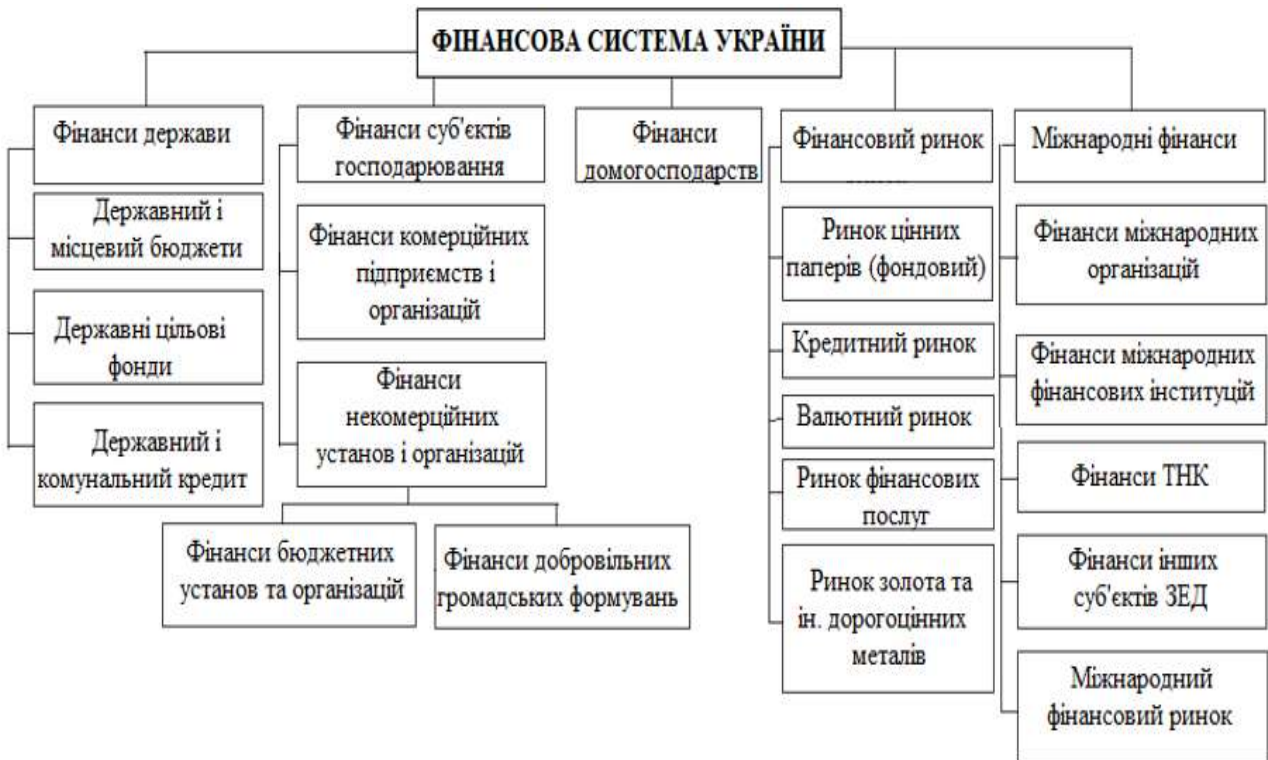

Рис. 1. Фінанси добровільних громадських об'єднань (фінансів ГС) у структурі фінансової системи України

Джерело: побудовано автором.

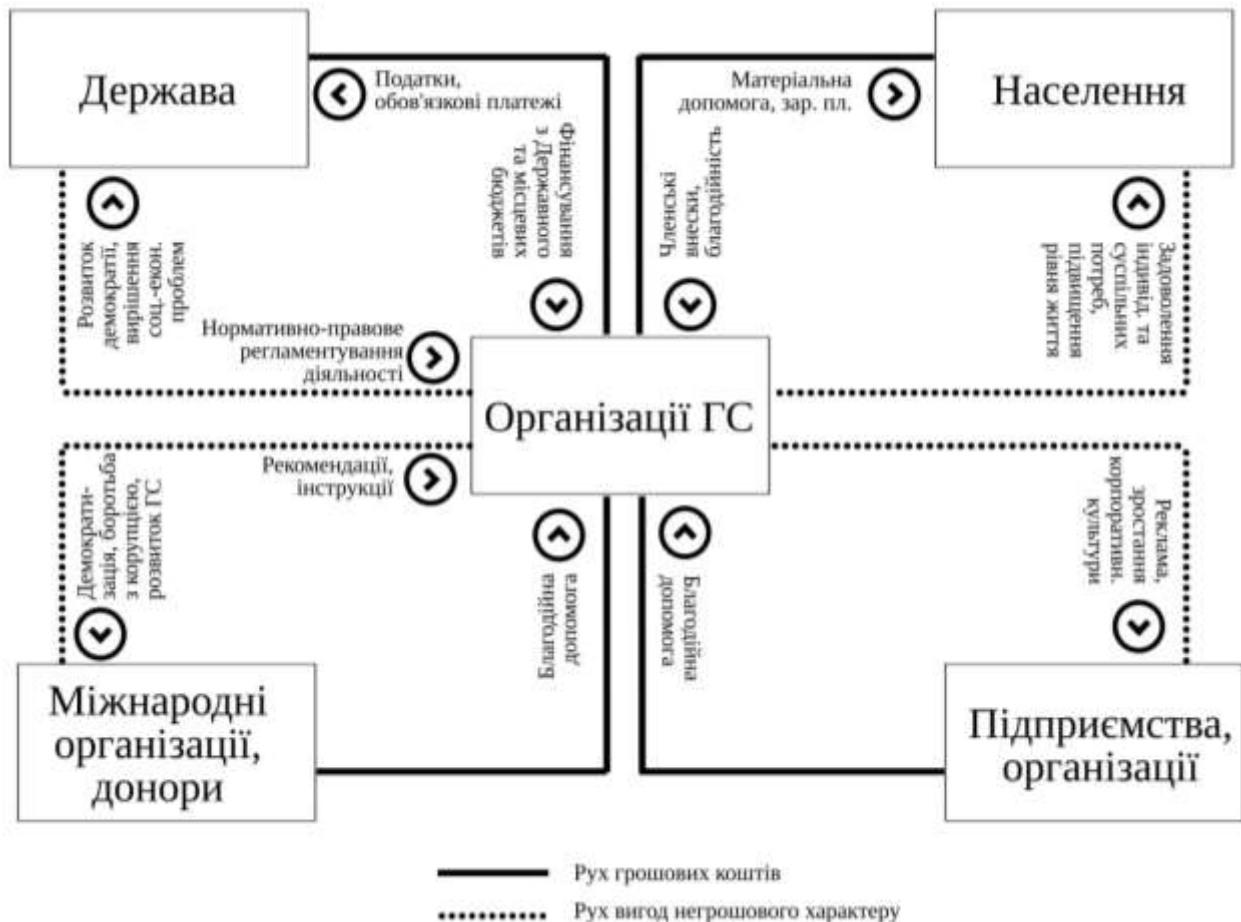

Рис. 2. Рух грошових коштів та вигод негрошового характеру в системі фінансів ГС

Джерело: побудовано автором.

Населення може здійснювати фінансову підтримку ІГС у вигляді членських внесків (для тих представників населення, які є членами ІГС) та благодійних пожертв на користь обраних організацій. Відповідно, населення отримує як грошові, так і негрошові вигоди у відповідь. ІГС виплачують заробітну плату тим представникам населення, які зайняті в них на оплачуваній основі, та здійснюють матеріальну підтримку тим особам, які перебувають у скрутному становищі й потребують певної підтримки. Проте більш важливими, на нашу думку, є вигоди якраз негрошового характеру: діяльність ІГС сприяє зростанню освіченості населення і підвищенню загального рівня соціального оточення, виховує свідомих громадян, дає змогу вирішити соціально-економічні проблеми та ін.

Підприємства, установи й організації, мета діяльності яких полягає в отриманні прибутку, здійснюють фінансову підтримку ІГС, що може мати як постійний, так і ситуативний характер, але в результаті вони отримують суттєві переваги негрошового характеру від такої діяльності. Адже абсолютно очевидним є те, що підтримка діяльності загалом чи окремих проектів ІГС комерціалізованими структурами слугує рекламою їхньої діяльності та створює для них імідж соціально відповідальних організацій. Водночас така діяльність сприяє підвищенню рівня корпоративної культури працівників, у результаті чого зростає ефективність їхньої праці. Проте найголовніше виявляється у тому, що розвинене ІГС, підвищуючи рівень освіченості й покращуючи матеріальне становище населення, також сприяє зростанню рівня його купівельної спроможності, що в результаті приводить до збільшення прибутків комерційних структур.

Діяльність ІГС України підтримують також міжнародні організації та донори, які очевидно, також очікують певної віддачі від їхньої діяльності. Для міжнародних суб'єктів найбільш суттєві вигоди – це демократизація, розвиток правової держави, боротьба з корупцією й ін., оскільки для них наша держава відіграє важливу роль як повноправний партнер на міжнародній арені та останній форпост, що відділяє Західну Європу від Росії.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження фінансів громадянського суспільства, їх суті, ролі та місця у фінансовій системі держави дало змогу визначити, що, обґрунтовуючи зміст категорії «фінанси громадянського суспільства», важливо враховувати такі два основні її аспекти, як: фінансові ресурси ІГС та управлінська складова. Під фінансовими ресурсами інститутів громадянського суспільства слід розуміти грошові фонди у розпорядженні ІГС, що мають законне джерело походження і спрямовуються на досягнення статутних цілей цих інститутів.

Аналіз нормативно-правових актів, які врегульовують діяльність інститутів громадянського суспільства, вказують на відсутність єдиного підходу законодавця до розуміння ролі управлінської складової для фінансів ІГС.

Відповідно, під фінансами громадянського суспільства розуміємо економічні відносини, спрямовані на оптимізацію процесів формування, розподілу та використання наявних у розпорядженні ІГС фінансових ресурсів з метою забезпечення досягнення ними статутних цілей і підвищення якості соціального середовища.

Зважаючи на зміст фінансів ІГС, особливості їх організації та функції, які виконують інститути ІГС у суспільстві, фінанси ІГС слід відносити до фінансів некомерційних установ та організацій, які відповідно належать до фінансів суб'єктів господарювання.

З метою досягнення визначених цілей і залучення ресурсів для діяльності взаємодіють із такими суб'єктами економіки, як держава, домогосподарства й підприємства. Встановлено, що у результаті такої взаємодії між ними виникають економічні відносини. При цьому всі суб'єкти економічних відносин від такої взаємодії отримують вигоди як грошового, так і негрошового характеру.

Література

1. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 13.04.2020).
2. Зятковський І. Фінансова мотивація виникнення суспільно-економічних організацій. *Csim фінансів*. 2005. Вип. 2 (3). С. 122-133.
3. Іжевський П. Г., Кошонько О. В. Фінанси : навч. посіб. Львів : Магнолія–2006, 2013. 373 с.
4. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : навч. посіб. 4-те вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2007. 240 с.
5. Руцинська Т. П. Господарсько-правовий статус громадських організацій: пропозиції до законодавства. *Форум права*. 2016. № 3. С. 224-229.
6. Ткачук І. Я. Правове регламентування здійснення витрат неурядовими організаціями в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 4 (72). Ч. 2. С. 161-166. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-54>.
7. Ткачук І. Я. Стан доходів і видатків громадських організацій України як відображення ефективності організації їх фінансів. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2019. Вип. 41. С. 506-519.

8. Ткачук І. Я. Теоретичні та правові основи доходів інститутів громадянського суспільства в Україні. *Вісник Університету банківської справи*. 2019. № 2–3 (35–36). С. 3–11. DOI: 10.18371/2221-755x2-3(35-36)2019193911.
9. Фінанси : навч. посіб. / Крутова А. С., Близнюк О. П., Лачкова Л. І. та ін. Харків : Лідер, 2013. 560 с.
10. Фінанси : навч. посіб. в 2 ч. / Баранова В. Г., Волохова І. С., Хомутенко В. П. та ін. ; за заг. ред. В. Г. Баранової. Одеса : Атлант, 2015. Ч. 1. 344 с.
11. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.
12. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.04.2020).
13. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 144 с.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine “Economic Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (access date April 13, 2020).
2. Ziatkovskiy, I. (2005), “Financial motivation of socio-economic organizations”, *The world of finance*, vol. 2 (3), pp. 122–133.
3. Izhevskiy, P. and Koshonko, O. (2013), *Finansy* [Finance], tutorial, Mahnoliia–2006, Lviv, Ukraine, 373 p.
4. Oparin, V. (2007), *Finansy (zahalna teoriia)* [Finance (general theory), tutorial, 4th ed., KNEU, Kyiv, Ukraine, 240 p.
5. Rutsynska, T. (2016), “Economic and legal status of public organizations: proposals for legislation”, *Law Forum*, no. 3, pp. 224–229.
6. Tkachuk, I. (2019), “Legal regulation of expenditures of non-governmental organizations in Ukraine”, *Problems of system approach in economy*, iss. 4 (72), part 2, pp. 161–166. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-54>
7. Tkachuk, I. (2019), “The current state of incomes and expenditures of public organizations in Ukraine as a reflection of the effectiveness of the organization of their finances”, *Formation of a market economy in Ukraine*, iss. 41, pp. 506–519.
8. Tkachuk, I. (2019), “Theoretical and legal bases of incomes of civil society institutions in Ukraine”, *Bulletin of the Banking University*, no. 2–3 (35–36). DOI: 10.18371/2221-755x2-3(35-36)2019193911.
9. Krutova, A., Blyzniuk, O., Lachkova, L. et al. (2013), *Finansy* [Finance], tutorial, Lider, Kharkiv, Ukraine, 560 p.
10. Baranova, V., Volokhova, I., Khomutenko, V. et al. (2015), *Finansy* [Finance], tutorial, part 1, Atlant, Odesa, Ukraine, 344 p.
11. Yurii, S. and Fedosov, V. (eds.) (2008), *Finansy* [Finance], course book, Znannia, Kyiv, Ukraine.
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine “Civil Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (access date April 13, 2020).
13. Shcherbyna, V. (2008), *Subiekty hospodarskoho prava* [Subjects of business law], monograph, Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine, 144 p.